

BUTLLETI

DEL GRUP D'ESTUDIS SITGETANS

Any X

Febrer/Maig 1986

N.º 35/36

Memòria del Grup d'Estudis Sitgetans 1985

El proppassat any 1985 ha estat el del desè aniversari del G.E.S. La nostra entitat té ja una llarga feina feta: 14 llibres, 16 quaderns, 31 butlletins, un gran nombre de conferències, reunions i exposicions. Tot plegat ha contribuït i contribueix a enriquir culturalment Sitges. De projectes per als anys venidors no en falten i hi ha gent amb ganes de realitzar-los.

— Junta Directiva:

La Junta Directiva de l'entitat s'ha reunit 12 vegades, és a dir amb tota regularitat un cop cada mes, per tal de prendre acords i iniciar les gestions per a executar-los.

A rel de l'acord de l'Assemblea General de socis del febrer de l'any passat van prendre possessió dels seus càrrecs, d'una forma ja legalitzada el president Ignasi M.ª Muntaner i Pascual i el secretari Xavier Miret i Mestre, els quals ja l'any anterior n'exerciren les funcions. Entraren com a vocals Josep F. Pagès i Busoms i Ventura Sella i Barrachina.

— Moviment de socis:

Durant l'any 1985 hi ha hagut 8 altes de socis i 16 baixes. Aquesta disminució no ens ha d'impressionar, no és més que el reconeixement administratiu d'unes baixes que no s'havien expressat manifestament però que s'arrossegaven a la pràctica des de feia temps.

— Premi Josep Carbonell i Gener:

El Premi Josep Carbonell i Gener en la seva 4.ª convocatòria va ser concedit, en la categoria universitària, a Montserrat Martínez i de la Mata, amb el treball: «Evolució del sector turístic de Sitges i de les seves incidències socials».

En la categoria d'estudiants de C.O.U., B.U.P., F.P. i 8.ª d'E.G.B. va ser premiat el treball: «Les plantes d'aquí a la vora», de Jordi Farrerons, i van aconseguir accèssits els treballs: «Les Festes

Modernistes a Sitges», de Neus Gutiérrez i Galvà, i «El Ferrocarril», treball col·lectiu de Xavier Borderia, Artur Llansó, Jaume Olivella i Lluís Vellet.

El lliurament dels premis i diplomes corresponents va ser feta pel president honorari del G.E.S. Ramon Planes.

— Reunions:

Al llarg del 1985 s'han celebrat 8 reunions:

1) Assemblea Ordinària de socis en la qual s'aprova la memòria i l'estat de comptes de 1984. Xavier Miret hi comentà el tema de la cartografia penedesenca dels segles XVI, XVII i XVIII, il·lustrat amb diapositives dels mapes fetes pel doctor Pere Serramalera i Cosp.

2) Homenatge a Jacint Picas, malaguanyat president del G.E.S., i presentació de l'aplec antològic d'articles seus sota el títol de «Sitges Viscut» al Saló d'Or del Palau Maricel. M.ª Lluïsa Marsal, Ventura Sella i Ramon Planes van ser el encarregats de presentar el volum i donar una imatge de l'autor dels escrits.

3) Conferència de Marc-Aureli Vila, geògraf, historiador i diputat al Parlament amb el títol: «Notes geo-històriques de Sitges».

4) Conferència d'Anna Vidal i Iglésies sobre «El canvi demogràfic i el cicle de vida de les dones a Sitges en el segle XIX».

5) Conferència sobre «Instruments de música tradicionals catalans», per Josep Crivillés i Bargalló, que es féu al Saló d'Or del Maricel organitzada conjuntament amb les Joventuts Musicals.

6) Presentació del llibre «L'antic camí de les costes de Garraf i el seu entorn», de F. Malagelada i Benaprès, a càrrec de Vinyet Panyella i Balcells.

7) Conferència de Sandra Canepari, professora de la Universitat de Chico (Califòrnia) sobre: «El naturalisme en alguns escriptors catalans».

8) La darrera reunió consistí en una projecció de diapositives de la Flora Silvestre del Garraf, que foren realitzades i comentades pel consoci Josep M.ª Artigues.

— Exposicions:

1) Instruments musicals tradicionals catalans, organitzada conjuntament amb les Jovenuts Musicals i a càrrec de Josep F. Pagès i Busoms, al Saló de les Nines del Maricel.

2) Exposició antològica de pintura d'Arcadi Mas i Fontdevila al Saló de les Nines del Palau Maricel. Organitzada per Isabel Coll i Antoni i Miquel Vigó.

3) Exposició de quadres d'Agustí Ferrer i Pino, a la Sala d'Actes del Casino Prado. Organitzada per Isabel Coll i Antoni i Miquel Vigó.

— Participació en actes diversos:

El G.E.S. ha participat en l'organització de l'acte d'inauguració del porxo dels poetes del Vinyet.

El vice-president Pere Serramalera i Cosp i el vocal Ventura Sella van assessorar i guiar la visita feta a Sitges pels socis del Centre d'Estudis Canongins.

Pere Serramalera i Vinyet Panyella assistiren en nom del G.E.S. a les jornades sobre centre d'estudis celebrades a Valls.

La nostra entitat es va adherir al 2.^{on} Congrés Internacional de la Llengua Catalana i a la campanya promoguda per l'Òmnium Cultural en contra del projecte de llei del «Patrimonio histórico español», per considerar-lo perjudicial als drets del nostre país.

— Publicacions:

En aquest capítol hem d'incloure:

El volum de les actes de la XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, celebrada a Sitges l'octubre de 1984, que conté les ponències i les comunicacions referides a totes les comarques de Catalunya excepte el Penedès. Aquest volum s'ha pogut publicar mercès a la subvenció del Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya.

Encara s'editaren tres llibres més. Un constitueix el vol. 12 de la Col·lecció Estudis Sitgetans i porta el títol: «L'Antic Camí de les Costes de Garraf i el seu entorn», de Frederic Malagelada. El llibre «Estudi econòmic de Sitges durant el segle XVIII», de M.ª Josep Montserrat i Robert va ser editat amb el n.º 13 de la mateixa col·lecció. Així mateix aparegué el llibre de recull antològic d'articles de Jacint Picas i Cardó

amb el títol de «Sitges Viscut».

De quaderns n'aparegueren dos: el n.º 14 titulat «50 anys d'activitat de l'Associació Cultural i de l'Escola Pia a Sitges 1933-1983», el quadern n.º 15, sota el títol «Arcadi Mas i Fontdevila en el 50.^è aniversari de la seva mort» que conté articles dels organitzadors de l'exposició d'obres d'aquest pintor.

També dins el mateix any 1985 s'han editat 3 butlletins (n.ºs 28-30) i s'han enviat 8 circulars als socis.

— Intercanvi de publicacions:

La comunicació entre els centres d'estudi és molt necessària i l'intercanvi de publicacions entre ells molt profitós. Amb el temps es va creant una biblioteca de gran interès per a tots els investigadors en anar aplegant les publicacions d'altres centres d'estudis alhora que es dona difusió a les publicacions pròpies. El fons bibliogràfic del G.E.S. està a disposició de tothom a l'Arxiu Històric de Sitges, lloc on es conserva degut a la temàtica principalment d'història i temes d'investigació local de la gran majoria dels llibres.

Actualment s'està al dia i es manté intercanvi amb les entitats següents: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, Biblioteca dels Museus d'Art de l'Ajuntament de Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals de la Ribera d'Ebre, Institut d'Estudis Penedesencs, Museu del Vi de Vilafranca del Penedès, Centre Excursionista de Catalunya, Ajuntament de Sueca, Conselleria de Cultura d'Andorra, Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, Agrupació Cultural de Vilaseca-Salou, Centre d'Estudis de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Centre d'Estudis Riudomenc Arnau de Palomar, Centre d'Estudis d'Altafulla, Centre d'Estudis del Ripollès, Institut d'Estudis Vallencs, Institut d'Estudis Gironins, Amics dels Goigs, Òmnium Cultural, Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Centre d'Estudis Sinibald de Mas de Torredembarra, Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers, Associació Arqueològica de Girona i l'Abadia de Sta. M.ª de Poblet.

XAVIER MIRET
Secretari del G.E.S.

Desembre de 1985.

Sitges i Joan Pere Fontanella

En el primer quart del segle XVII Joan Pere Fontanella va publicar els dos volums de la seva obra *Tractatus de pactis nuptialibus sive de capitulis matrimonialibus*. L'autor era un olotí, doctor en lleis, que actuà principalment a Bar-

celona i que va tenir un gran prestigi en els ambients jurídics catalans. Fou Conseller en Cap i també féu costat a Pau Claris en els temps turbulents de la guerra dels Segadors. Morí l'any 1649 en lloc desconegut.

L'obra que he esmentat és un treball monumental, síntesi del que han dit la pràctica totalitat dels juristes sobre els diversos temes que tracta, apart de donar-se també sempre l'opinió de l'autor. Són curiosíssimes les contínues digressions que fa Fontanella sobre les qüestions més diverses, de manera que si bé segons el títol l'obra hauria de tractar només dels pactes que es fan entre els familiars dels promesos abans de l'acte del matrimoni, en realitat parla de multitud d'aspectes referents a tots els punts susceptibles de ser discutits en els tribunals. És doncs una veritable enciclopèdia de temes jurídics.

En el segon volum del *Tractatus* he trobat una referència a un plet que Sitges va mantenir contra la Pia Almoina. El que diu, traduït, és això: «Recordo que el nostre molt egregi Senat, el 30 d'octubre del 1606, en la causa del procurador fiscal i el síndic del poble de Sitges contra els administradors de la Pia Almoina dels Pobres, de la catedral de Barcelona, en relació a la qual hi havia ja una sentència reial, va prendre una decisió essent relator el que en fou agregi senador Jaume Puigmitjà, la qual va molt bé per a les coses que estic tractant. Perquè va prendre com a motiu de la validesa d'una alienació, que segons es pretenia havia estat feta de manera prohibida..., va prendre, deia, com a motiu per a defensar aquesta alienació, que ja abans l'alienació havia estat feta legítimament, fent servir aquestes paraules: "Especialment per tractar-se de coses que ja havien estat alienades una vegada legítimament amb el consentiment de la Cúria General de Catalunya". Jo, durant la causa de súplica, vaig escriure sobre això moltes coses a favor de la sentència reial en una resposta particular que ha estat editada, coses per les quals crec que la seva justícia està fora de dubte. L'escrivà fou Benet Sacarés.»

Fins aquí el text de Joan Pere Fontanella. El fet de què parla no és pas desconegut. El que passà fou que en 1576 els sitgetans volgueren redimir l'alienació o venda que el rei Pere III havia fet en 1390 del terme de Sitges i dels que estaven units a ell a favor de la Pia Almoina. L'Audiència va fallar a favor dels sitgetans, però en 1599 el Capítol apel·la la sentència i en 1606 el tribunal li va donar la raó, de manera que la Pia Almoina va tornar a entrar en possessió de la vila. Poc després Sitges demanà novament poder sortir del vassallatge del Capítol, i quan

en 1618 estava a punt de celebrar-se en tercera instància la causa, la vila va renunciar a la seva pretensió i es va avenir a una concòrdia que es va signar el 14 de maig del 1619.

És en aquest últim període de la disputa quan Joan Pere Fontanella degué actuar com a assessor de la Pia Almoina i va defensar l'última alienació que s'havia fet a favor del Capítol basant-se en el fet que ja abans, en temps de Pere III, hi havia hagut una altra alienació feta legítimament, de la qual la del 1606 no era més que una iteració. I en defensa de la seva opinió cita unes paraules de la sentència del 1606: «Especialment per tractar-se de coses que ja havien estat alienades una vegada legítimament amb el consentiment de la Cúria General de Catalunya.»

Fontanella també fa al·lusió a un opuscle que havia escrit sobre el tema: «Jo, durant la causa de súplica, vaig escriure sobre això moltes coses a favor de la sentència reial en una resposta particular que ha estat editada.» Aquest opuscle s'ha conservat i té per títol: *Iuris responsum pro Pia Elemosina insignique Capitulo Ecclesiae Barcinonensis contra procuratorem fiscalem et syndicum oppidi de Sitges, super praetensa reductione iurisdiccioni dicti oppidi ad coronam regiam*. Aquest títol està en un llatí força intel·ligible i no crec que sigui necessari fer-ne la traducció. L'opuscle de Fontanella és ara per ara el primer text imprès que tenim relacionat amb Sitges. La impressió és del 1618 i la féu a Barcelona l'impressor Joan Déu.

Això és tot. Només he volgut donar notícia d'aquest passatge, en el qual és difícil fixar-se, perdut com està en una obra voluminosa i de lectura àrida i pesada.

I. M. P.

BIBLIOGRAFIA

- JOAN PERE FONTANELLA: *Tractatus de pactis nuptialibus*, vol. II, clàusula V, glossa I, part II (en l'edició de Lió 1667 és a dalt de la primera columna de la pàgina 25).
- J. LLOPIS I BOFILL: *Assaig històric sobre la vila de Sitges*, Sitges (GES), 1977, cap. III
- J. BAUCCELLS I REIG: *Sitges i la jurisdicció senyorial de la Pia Almoina* a «XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sitges, 27-28 octubre 1984», Sitges (GES), 1985, p. 15 i ss.

Sitges dins el marc de la guerra entre la Corona espanyola i francesa (1691)

Els monarques espanyols i francesos sostenien des de feia dècades intermitents combats per la supremacia europea i pel manteniment o engrandiment dels territoris vassalls. A la llarga s'anava veient que mentre la monarquia espanyola decandia la francesa es reforçava.

Ja durant la Guerra dels Segadors (1640-52) foren presents al Principat exèrcits francesos que participaren en la lluita contra l'exèrcit castellà. Un cop perduda la guerra encara hi hagué soldats francesos en una bona part de Catalunya fins que en 1659 es signà el Tractat dels Pirineus que la partia en dues. El tradicional sentiment antigavatx, l'apropiació de la Catalunya Nord, l'abolició de les institucions catalanes en aquelles comarques i la competència comercial desavantatjosa entre els teixits francesos i catalans van fer que ja no fossin considerats aliats sinó enemics. En 1667, 1672-79, 1680-84 i 1689-97 el Principat va ser camp d'acció bèl·lica entre les dues monarquies, amb especial intensitat en el darrer període esmentat. El país va patir les guerres, els impostos, els allotjaments i les lleves i en canvi no va ser reunificat. La monarquia espanyola no acceptà la retrocessió de la Catalunya Nord a canvi de Flandes.

Sitges compta amb una historiografia que ha estudiat els efectes de les guerres d'aquella època a la vila, però els fets esdevinguts en 1691 romanien fins ara desconeguts (1). En aquest any l'esquadra francesa bombardejà Barcelona i Alacant. Sitges, la població més important tocant a mar entre Barcelona i Tarragona es va veure implicada en el pas per la seva costa de l'armada francesa. Per desgràcia les actes municipals del període 1675-92 no es conserven a l'Arxiu Històric de Sitges i cap altra documentació no esmenta els fets que s'esdevingueren. És a través de les reaccions de Vilanova i Vilafranca que en podem saber quelcom, si bé és indirectament. Potser en un futur podrem confirmar els fets i ampliar-ne el coneixement.

En el llibre d'actes del Consell de Vilanova consta:

«Die 12 mensis julii 1691: Convocat i congregat lo savi Consell de Trenta. Dits honorables Batlle i Jurats [Pere Romeu, Batlle, Sebastià Ballester, Pere Mateu i Damià Torrents, jurats de la universitat de Vilanova i la Geltrú] ... y hoïde la proposició per dits honorables jurats se ha determinat que ques fasca propi a Barcelona per lo de las galeras de Fransa ques troben a Sitjes y ab altres parts que convé.» (2).

Un dels llocs on convenia enviar-hi una comunicació era Vilafranca, on s'ha conservat la lletra tramesa pel Consell de Vilanova:

«Esta és per donar avís a V. Ms. com las

galeras de Fransa se troban devant de Sitjes y se diu per esta vila per cosa certa que los de Sitjes an prestat la obediència y que donen alguna monisió com és de menjar a las galeras y que tenen a la capitana los Jurats de Sitjes [en aquells moments eren Josep Vidal, Josep Raventós i Bartomeu Romeu (3)], lo rector, o vicari [Dr. Benet Verdera (4)] y així estimarem a V. Ms. que avisen lo Sr. Veguer que tinga lo somatent a punt que si a cas vénen en esta vila, per a que nos puguin ajudar com així ne avem donat part a Barcelona, y així com a fidels vasalls de sa Magestat que Déu guarde acudiran per a fer son servey y lo Senyor los guarde. Vilanova y juriol 12 de 1691.» (5).

Així mateix coneixem les reaccions del Consell de Vilafranca:

«Die 13 julii 1691

Present de mi Jaume Tort notari públich de Bilafrancha de Panadès, scrivà de la Cort del Magnífich Regent la Vegueria de Panadès per la S. C. y R. M., convocada y congregada la junta de prohombres de la casa del Govern de la Universitat de dita vila en lo conclave dels consells de la casa de dita universitat, en la qual convocació han acistit las personas següents: los magnífichs Soler, burgès y notari, lo Dr. en medicina Pau Güell, Joseph Salvador y Pere Font, lo corrent any jurats de la dita universitat, Pere Pau Xammar, Emanuel Macià, Joseph Vallès, lo Dr. en drets Macià Cerdà, Joseph Martí, notari, burgesos Miquel Angel Martí, Josep Fiqueras, Andreu Bartomeu, Jaume Tort, notari, Diego Miret, burgès y notari, Joan Sala, Joseph Farrer, botiguer, Joseph Rius, sabater, Rafel Trias, Batista Domingo, Jaume Carbó, Pere Rigual, Salvador Frasset, Thomàs Alemany, Jaume Torner, tots del règim de dita universitat, así convocats ab lo modo adalt dit sels ha proposat per lo magnífich Jurat en orde primer lo següent: Magnífichs Senyors, havent rebuda una carta esta matinada dels Jurats de la Vila de Vilanova ab que donen notícia esta vila de què amanassa la ermada enemiga de mar a dita vila per dir-se haver fet prestar, la obediència a la vila de Sitjes, y que esta vila per impedir-los los acistesca ab lo sumatent, se ha participat dita carta a dit Magnífich Veguer y luego los ha demanat se li declarés dit somatent perquè venint lo cas se pugués acudir al servey de la magestat y alivio dels pobles de exa marina. Encontinent, havent tingut lo degut parlament se ha resolt nemine discrepante se declara luego lo somatent a dit magnífich Veguer per a què venint lo cas se acúdia a la part ahont convinguia y així mateix fasse esta vila tota pervenció así de municions com de altres

coses necessàries. De quibus, etc.

Testimonis són Miquel Lleó, Veguer, y Francisc Lleó, forner.» (6).

La presència de l'estol francès a Sitges va ser una alarma per a tota la comarca, però no l'inici d'una ocupació, temor explicable ja que l'exèrcit francès guerrejava per l'Urgell i l'Empordà.

Tot havia estat un fet puntual d'un conflicte bèl·lic aliè a les circumstàncies internes de la vila de Sitges, però que s'emmarca en la lluita d'àmbit internacional dels segles XVII en la qual el Principat partiria les conseqüències de ser fronterer entre totes dues monarquies litigants.

XAVIER MIRET I MESTRE

El document de dotació de l'Església de Sant Miquel d'Olèrdola (12)

Els límits del terme (continuació)

Segons Dotació, la frontera «segueix el torrent», que és certament el de Cantallops, també dit de Sant Sebastià, «fins al gorg Negre». Aquest gorg també és esmentat per Fronteres: «I així va pel gorg Negre». Avui el gorg Negre ha desaparegut, o potser ha canviat de nom. A Sant Sebastià dels Gorgs ningú no en té notícia. De fet, fins a Sant Sebastià el torrent de Cantallops no és gaire cosa més que un petit rec on van a parar les clavegueres dels pobles i masies dels voltants, la terra s'ha anat acumulant en el curs d'aigua i ja no hi ha gorgs. De totes maneres en els segles X i XI el gorg Negre era un gorg conegut. En el testament sacramental de Mir Geribert, datat el 8 de setembre del 1053 (1), hi és esmentat així: «De ipsa strada de ipso gorg Negre sicut vadit a Sancto Paulo, usque ad ipso torrente qui est subtus mansione de condom Guillelmo Levegelli». Frases que sembla que cal traduir: «Des del camí del gorg Negre segons va a Sant Pau, fins al torrent que hi ha sota la casa del difunt Llavagell». Per tant, cal situar el gorg Negre en el lloc en què el camí que va de Sant Sebastià a Sant Pau d'Ordal creua el torrent de Cantallops. Aquest lloc és uns 300 m. a llevant de l'església de Sant Sebastià. Des d'allà el camí continua vers Sant Pau passant per sobre el Maset d'en Lleó i unint-se, avui, a la carretera que va de Sant Pau a Lavern (2). En el lloc esmentat avui el torrent no té cap gorg.

Després el límit «va pel curs d'aigua fins a la pedra fita que hi ha en el torrent d'Aranyó» (Fronteres), o, segons Dotació, «s'uneix a l'aigua que anomenen Aranyó». Per tant, el torrent d'Aranyó ha de ser un torrent que baixa a unir-se al de Sant Sebastià i que té una certa importància perquè, com veurem després, la frontera continua pel seu curs. De fet, el topònim Aranyó apareix més d'una vegada en la documentació del Penedès medieval. Així el 956 en la venda d'un terreny que després, el 977, va ser donat a Sant Cugat (3), terreny que s'afirma que era a Araió o Arainó, en el terme del «kastum de Vide», i cal recordar que antigament el terme de Lavit també incloïa el municipi actual de

(1) IGNASI M.ª MUNTANER I PASQUAL: *Sitges i els conflictes catalans dels segles XVII i XVIII*. Ed. Grup d'Estudis Sitgetans 1978.

(2) *Llibre dels Consells de la Universitat de Vilanova 1665-1710*. Arxiu Històric de Vilanova.

(3) *Protocol del notari Narcís Avellà de 1691*, pàg. 167. Arxiu Històric de Sitges XV.1.

(4) Rectorologi de Sitges (Mn. Pau Ferret) a «El Eco de Sitges», 2-III-1924.

(5) Document de la Cort del Veguer. Arxiu Històric de Vilafranca.

(6) Document escrit en el mateix full que l'anterior. A.H. V.

Pla del Penedès, que aleshores era el Pla de Lavit (4). Dites terres d'Arainó limitaven a llevant amb el terme de Subirats, a migdia (5) amb el torrent d'Arainó i el terme d'Olèrdola, a ponent amb els termes d'Olèrdola, del Malconsell (6) i de Font-rubí, i al nord amb els termes de Font-rubí i Mediona (7). Les terres que tenen aquests límits són les que avui coneixem com terme de Pla del Penedès (8). Arannó torna a sortir en 1108 i 1109 (9), en aquest segon any advertint que hi ha ja un mas, i en 1125 es diu d'aquest mas que «est ecclesiam s. Marie de Plano» (10), és a dir, la parròquia del Pla, abans dedicada a santa Maria, encara que avui ho és a Santa Magdalena. Això acaba de confirmar la identificació entre Aranyó i el Pla. Per tant, segons tot això el torrent d'Aranyó era el que avui fa de línia meridional del terme del Pla del Penedès, i que avui té possiblement el nom de torrent de Baldús (11). Aquest torrent baixa fins unir-se a la riera de Sant Sebastià en un punt que és uns 700 m. a llevant de les Cases del Cartró. Allà devia haver-hi la fita de què parla Fronteres.

Des d'aquesta fita la línia que feia de terme a les terres olèrdolanes començava el seu trajecte septentrional en «la ja esmentada aigua d'Aranyó» (Dotació) i anava «pel mateix torrent» (Fronteres) i així arribava a «la font del Tuverello» (Fronteres). He deixat aquest últim nom sense traduir perquè no he pogut trobar-li sentit com a nom comú. Podria ser un nom propi, però en tal cas l'article no hi escau gaire. Si creiem que l'escribà va incórrer en una errata podria suposar-se que la lletra inicial en comptes de ser una t hauria de ser una r. De fet, en l'escriptura del segle X i de l'XI aquestes dues lletres s'assemblen molt. En tal cas la paraula seria Ruverello, no Tuverello, i això correspondria a roviell o rourell, és a dir un bosquet de roures. Pel que fa a la seva localització recordem que la línia del terme va pel torrent d'Aranyó fins arribar a la font, per tant la font ha de ser en el lloc en què la frontera deixa el torrent d'Aranyó i emprèn una altra direcció. Aquest lloc ha de ser vers on es troben els termes de Santa Fe i de Font-rubí, ja que el torrent d'Aranyó és el límit septentrional d'un i altre

terme, però mentre Santa Fe era terra d'Olèrdola Font-rubí no. Ha estat Joan Virella i Bloda qui m'ha donat notícia de l'existència en aquest lloc, concretament allà on el torrent passa per sota de la carretera que va de Vilafranca a Igualada, d'una font, i si els raonaments que he fet han estat correctes, aquesta hauria de ser la font del Tuverello, o potser millor del Rovirell.

Mentre de Fronteres diu, com hem vist, que el límit segueix pel torrent fins a la font del Tuverello, Dotació diu que el segueix «fins el camí que hi ha sobre la torre d'Elmerado». Aquest camí ha de començar, doncs, prop de la font, i com que Dotació segueix dient que es dirigeix cap el riu Maçana, avui riera de Vilobí, cal entendre que la frontera tallava l'extrem SE de l'actual terme de Font-rubí. Poca cosa més hi podem afegir, voler identificar avui en aquelles terres un camí de mil anys enrera és una empresa gairebé impossible, perquè els camins hi estan sofrint, especialment en aquests últims anys, canvis continus (12). Només goso aventurar un recorregut aproximat: des d'on he col·locat la font del Tuverello en direcció OSO fins a la riera de Vilobí, més o menys fins on hi ha l'església de Vallformosa. De fet, en part d'aquest recorregut encara hi ha camins actuals: primer un camí que a partir del pont de la carretera de Vilafranca a Igualada sobre la riera de Baldús serpeja per la vora esquerra d'aquesta riera fins al seu començament, passant per sobre d'aquesta casa (13), i després una altre tros de camí que surt del camí dels Pujols i passant pel costat de can Pau Martí segueix fins a la Pineda, ja en el terme de Vilobí, i acaba al costat del Centre Vinícola del Penedès, en la riera de Vilobí o de la Maçana. Si no és aquest el camí indicat a la Dotació hagué de ser algun altre recorregut molt semblant. Resta fer una advertència sobre el nom d'Elmerado. Penso que es tracta d'un antropònim força estrany i m'inclinaria a pensar que es tracta de la metàtesi del nom Eldemaro, molt corrent en aquells segles (14).

Pel camí que hi ha sobre la torre d'Elmerado la frontera «continua fins el riu que es diu Maçana» (Dotació). Tal riu rep aquest nom per baixar del caseriu de la Maçana, i correspon a la que avui sembla anomenar-se, força inadequadament, riera de Vilobí (15) o també de Llitrà. És un lloc que va pertànyer al monestir de Sant Cugat, i deu ser la «Mazana» esmentada en 1120 (16), respecte al qual el monestir pledejà en 1183, 1196 i 1197 amb la família de Font-tallada (17). Té una església romànica avui abandonada, citada almenys des del segle XIV (18).

La frontera «recorre el riu fins a la pedra fita» (Dotació) que sembla ser la que esmenta Fronteres de manera més concreta dient: «Fins a la pedra fita que hi ha en la rovira que és en el límit de Sant Martí i d'Olèrdola» (19). De la manera com s'expressa la Dotació sembla que aquesta fita ha de ser en el curs de la riera de la Maçana, i segons Fronteres que era exactament en el lloc en què aquesta riera travessa la frontera de Sant Martí Sarroca. Avui en tal lloc no hi ha cap rovira, és a dir cap bosc de roures.

Després, els límits es traslladen al «riu de Foix» (Dotació), és a dir, que fan un salt cap a l'oest fins a trobar aquest riu, recorrent un territori pla i sense cap accident especial. La línia ha de seguir gairebé exactament l'actual frontera nord del terme de Pacs. Sobre el significat del topònim Foix cal fer notar que tret de Dotació, la forma com és esmentat en la documentació antiga és Fodexo, amb diverses variants (20). Aquest ha de ser un participi fet

sobre el verb fodeo, amb el significat d'excavat, enfondit, encaixonat. La forma Fouexo, insòlita en la documentació, podria ser una correcció culta feta per Ervigi Marc, que com ja hem vist era molt primmirat en aquest aspecte, adaptant la paraula fovea, en llatí rasa, vall.

El punt següent és el «camp que fou d'Estrader Tron» (Fronteres). Penso que és un topònim avui perdut, però d'acord amb la localització següent, la de can Ferriol, s'ha de situar en algun lloc del recorregut del riu Foix en el tros en què fa de límit entre els termes de Pacs i de Sant Martí Sarroca. Poc més es pot dir: que l'Estrader del document és nom propi de persona (21), el que correspon a l'actual cognom Estrader. El segon nom de l'antic propietari del camp és d'interpretació més problemàtica. Trono podria ser l'ablatiu de tronus, és a dir, tro, o de thronus, que vol dir tron. Tals noms però serien força rars. Potser «Trono» era contracció de Turono i el tal Estrader procedia de Tours de Turena. És difícil concretar gaire més.

Segueix un altre senyal geogràfic que s'expressa dient que el límit va «pel camí que porta a la villa que es diu Ferriol», segons Dotació, o «per la via Morisca fins a la villa de Ferriol», segons Fronteres. Sembla que cal acceptar que el camí innominat del primer text i la via Morisca del segon són una mateixa cosa, i es tracta de la tan interessant via Morisca. Normalment s'accepta que aquest camí era l'antiga via Augusta romana que malmesa en la baixa llatinitat fou refeta pels francs i pels primers comtes catalans. En tal època se li donà el nom doble de via Morisca i via Francisca, de manera que a partir de qualsevol punt del seu recorregut la direcció nord que portava a terra de francs s'anomenava via Francisca, i la direcció sud, la que portava a terra de moros, via Morisca. Era però una única i mateixa carretera. Sobre el seu pas pel Penedès, com se sol dir del pont del Diable a l'arc de Berà, hi ha dues teories. Una, la de Pere Giró (22), creu que després de Vilafranca seguia aproximadament el trajecte de l'actual carretera nacional de Vilafranca a Tarragona, l'altra, d'Antoni Margarit (23), defensa que des d'Olèrdola, on arribava procedent de Sant Sebastià dels Gorgs, passava per la Senabra, can Llopart i a La Gornal s'unia a la carretera de Tarragona ja esmentada. Doncs bé, segons els textos adduïts passava molt més al nord, per can Ferriol.

Ja Milà i Fontanals deia que can Ferriol era una masia ben coneguda (24). És a l'extrem SE del terme de Sant Martí Sarroca, uns 300 m al SO del poblat de la Bleda. D'acord amb això la via Morisca en sortir de Vilafranca devia passar per la Bleda i per can Ferriol, i després d'aquest mas prenia la direcció de La Múnia, Sant Marçal, Lleger, Saïfores, Santa Oliva i El Vendrell. Si més no, aquesta proposta té tanta probabilitat com qualsevol de les dues que he esmentat més amunt (25). Respecte a can Ferriol, Fronteres precisa encara més que el terme passa per «la figuera que hi ha junt a la sitja». Segons el que vaig dir en parlar de la sitja de la Gavarra (26), aquesta hauria de ser també un forat notable. Però actualment els habitants del mas, que, però, no sembla que hi siguin des de gaire temps, no han sabut indicar-me cap clot fondo pels voltants, ni tampoc la terra no és apta per a contenir avencs. Haurem, doncs, de deixar aquesta sitja com un altre dels punts sense localitzar.

Després de la villa Ferriol el text de Fronteres col·loca «La Boadella o la Llacuna». La Boadella i la Llacuna podrien ser dos llocs di-

ferents, però la presència de la conjunció disjuntiva sembla indicar més aviat que es tracta d'una doble denominació d'un únic lloc. Cal fer notar que aquest «o» no apareix cap altra vegada en cap dels dos documents, perquè també és poc corrent el fet de l'existència de noms duplicats. Boadella diminutiu de boada, que aquí indicaria una mesura agrària i també un terreny que tingués aproximadament tal extensió dedicat al conreu (27), i que com a topònim té una presència força abundant a terres catalanes (28). La Llacuna té un sentit obvi. La connexió entre ambdós noms pot indicar un camp de conreu al costat d'una llacuna o potser fins i tot en el terreny d'una llacuna dessecada. I, què hi ha sobre la seva localització? La Llacuna apareix en un altre document que és probablement del 980 o del 981 (29). En ell s'esmenten els límits del terme de Castellvell, avui Castellví, i s'hi diu que afrontava a orient amb el terme de Sant Martí, i amb el castell d'Olèrdola, i amb la Llacuna, i va pel torrent de Vallbò (30). Per tant la Llacuna ha d'estar en algun lloc que sigui alhora a ponent de can Ferriol i aigües amunt del torrent de Vallbò, que és el límit entre Castellví i Santa Margarida, antigament Olèrdola. Aquest lloc és aproximadament on avui s'uneixen els tres termes de Castellví, Sant Martí i Santa Margarida. Com que avui no existeix tal llacuna i ni potser ja en el segle x, com hem vist, és impossible precisar més.

A continuació és diu que la frontera, després de passar per la Llacuna va «fins al roure que va ser de Ferruç» (Fronteres). La manera com es diu, si bé no és del tot clara sembla suggerir que el roure de Ferruç era força a prop de la Llacuna. Cal pensar que era un arbre singular i pel que fa al nom de l'antic propietari era un nom bastant corrent en aquells temps (31). Res més no es pot dir sobre ell.

Des del roure de Ferruç la frontera seguia pel «torrent de Vallbò», que és anomenat de tres maneres diferents: «curs d'aigua» i «riu» (Dotació), i «torrent» (Fronteres). Ara bé l'apel·latiu de torrent és també el que hi ha en el document copiat pel pare Caresmar (32) i en el Llibre Blanc de Santes Creus (33). Aquesta repetició unida a la poca fiabilitat de la manera d'expressar-se d'Ervigi Marc, afectat, com ja hem vist, de manies literàries, fa que haguem de donar per bona l'expressió «torrent». Pel que fa a la part pròpia del mot tothom la fa masculina. Per tant es tracta d'un vall bo, és a dir no d'una vall àmplia, sinó d'un tall en el terreny una rasa, pel fons del qual discorre un rierol. Sabem pels documents esmentats (34) que el torrent de Vallbò era el límit oriental del terme de Castellví i l'anava seguint fins arribar al terme de Castellet. És doncs el torrent que avui s'anomena de les Bruixes.

Ve després «el senillar que hi ha a la Tartugosa» (Fronteres). En realitat el document no diu senillar sinó «sanillo», que ha de correspondre a l'actual mot català senill, una planta emparentada amb la canya, que creix en rius, recs i altres llocs humits, i que també es diu canyet. Ara bé, aquesta planta humil presa individualment no pot cridar l'atenció, per tant penso que el «sanillo» s'ha de referir a una extensió de senills, un senillar. Pel que fa a la «Tartugosa» és un lloc en què una línia fa tombants i torceires, i és una forma similar a la més culta tortuosa (35). Per tant ha de ser un lloc en què un curs d'aigua, com cal deduir per la presència de senills, faci revolts, i ha de ser més amunt de Montanyans que és el punt indicat a continuació. Un lloc així el podem trobar a la riera de Vallbò o de la Bruixa, uns 500 metres al NO

de La Ràpita, on hi ha uns meandres molt pronunciats i vegetació abundant, lloc per tant apte per al creixement d'un canyissar o senillar.

«I va pel puig de Montanyans, va pel mig del puig a l'alzina que hi hagué» (Fronteres). En aquests cas no hi ha cap problema, es tracta d'un puig ben conegut, junt a la carretera Barcelona-Tarragona, en la seva banda ponent, uns 400 m al NO de les Massuques. Dalt del puig hi ha una església amb vestigis romànics, dedicada a la Mare de Déu (36).

Llavors la frontera «s'uneix al riu dit de Sant Esteve» (Dotació). Uns 400 m al SO de Montanyans passa un torrent que neix prop de Castellví de la Marca i va desembocar al riu Foix, al costat del grup de cases anomenat can Llopart. A can Llopart hi ha l'antiguíssima església de Sant Esteve contemporània i potser ins i tot anterior a l'època de la primera població d'Olèrdola (37). El terme en què hi havia l'església i el castell es van dir inicialment només de Sant Esteve (38), fins que cap el començament del segle xi es van anar dient de Sant Esteve de Castellet o simplement de Castellet (39). Aquest torrent que travessava el terme de Sant Esteve i que desembocava al costat de l'església de Sant Esteve era el riu de Sant Esteve de què parla la Dotació.

IGNASI M.ª MUNTANER

(1) Es als Libri Antiquitatum de la Catedral de Barcelona, vol. IV, doc. 379 i es pot trobar a *El monestir de Sant Sebastià dels Gorgs*, Barcelona (Artestudi) 1982, pàg. 94 s.

(2) En el text es diu «el torrent de sota la casa de Guillem Llavagell» perquè el camí que porta a Sant Pau d'Ordal després de creuar el torrent de Cantallops s'enfila pel vessant dret d'un altre torrent que baixa de Sant Pau i que si en aquell temps no tenia nom, actualment rep el d'aquesta població.

(3) Rius, José: *Cartulario de San Cugat del Vallés* (3 vols.), Barcelona (CSCV) 1945-47 (citada en endavant CSCV), números 45 i 112.

(4) *Gran geografia comarcal de Catalunya: el Penedès i l'Anoia* (vol. V), Barcelona (Fund. Enc. Cat.), 1982, pàg. 108.

(5) Els textos no diuen explícitament migdia, però s'ha d'entendre així, ja que es tracta d'una afrontació situada entre l'afrontació per llevant i l'afrontació per ponent.

(6) Si s'accepta la identificació que proposo entre l'Aranyó i el Pla del Penedès, el castell del Malconsell hauria de ser en l'angle SE del terme de Vilobí, tocant al de Santa Fe. En el CSCV un document del 1195 (n.º 1.207) diu, també, que aquest castell limitava a llevant amb la quadra de Santa Fe.

(7) Avui cal entendre que es tracta del terme de Terrasola.

(8) Pel que fa a l'afrontació sud cal tenir en compte, com es ben sabut i documentat, que les actuals Granada i Santa Fe formaven part del terme d'Olèrdola.

(9) CSCV n.ºs. 796, 798, 802.

(10) CSCV n.º 878.

(11) D'acord amb això, penso que no es pot acceptar la identificació del torrent d'Aranyó amb el de la Torreta o de la Doveria, en el terme de Vilafranca, que es fa a *Els castells catalans vol. III*, Barcelona (Dalmat), 1971, pàg. 771. És interessant d'advertir, com n'han fet notar Joan Virella i Vicenç Carbonell, que un camí que surt de la Granada, travessa Santa Fe i segueix en direcció NE fins el torrent que he identificat com d'Aranyó, tenia fins aquest segle (vers 1915) el nom de camí dels Aragonesos. No seria pas impossible que el nom donat a aquest camí fos una corrupció de camí d'Aranyó o d'Aragó.

(12) Es tracta de terra de vinyes en la qual els propietaris fan i refan continuament els camins, especialment ara en què els mitjans mecànics ho permeten fàcilment. Només cal comparar els mapes de la Diputació de Barcelona de vers 1915 amb l'actual de l'Àrea Metropolitana per a comprovar que els canvis han estat importants. Encara no fa gaire, parlant amb un pagès d'una casa de sobre Baldús, m'ensenyà un camí nou que les màquines estaven obrint i em parlà d'un altre que havien tancat feia poc.

(13) Pot ser Baldús la torre d'Elmerado? Seria interessant de poder-ho investigar documentalment.

(14) El nom d'Eldemaro, amb diferents variants, apareix a 31 textos del CSCV, on també hi ha metàtesis semblants a les de Eldemaro/Elmerado: Oldegarius/Lodegarius, Bradila/Bralida, Tsimbertus/Tsnabertus.

(15) Inadequadament perquè la pràctica normal és la de donar als cursos d'aigua el nom d'algun element situat més amunt, no més avall, i segons els mapes aquesta riera té el nom de Vilobí des del seu començament, molt abans d'arribar a la població. Per altra banda el poble de Vilobí és força lluny de la riera, si més no a tanta distància com Guardiola que té l'avantatge de ser més curs amunt. En

canvi el nom antic de Maçana o també el de Llitrà són molt més encertats.

(16) CSCV n.º 849. La data és 15 de febrer del 1120.

(17) *Notes Històriques del Bisbat de Barcelona*, de mossèn J. Mas, vol. XXI, núms. 1148, 1216, 1224 (citat a Llorach, S.: *El Penedès durant el període romànic*, S. Sadurní d'Anoia, 1983, p. 97).

(18) Llorach o. c., pàg. 97.

(19) Si crec que són la mateixa fita és perquè la de Dotació ha de ser aigües avall de la riera de la Maçana, però abans que el riu Foix, la de Fronteres en el límit entre Sarroca i Olerdola, però bastant més amunt que can Ferriol, a l'extrem sud del terme de Sant Martí Sarroca. Per tant, tot i que no sabem la localització exacta ni d'una ni d'altra, ambdues han de ser aproximadament en el mateix lloc.

(20) «castro de Fodexo» (any 1067; Liber Feudorum Maior n.º 229), «rivo de Fodexo» (any 1086; CSCV n.º 726), «rivo de Fodexo» (any 1161; Llibre Blanch de Santes Creus n.º 98), «s. Marie de Foex» (any 1185; CSCV n.º 1160), i altres.

(21) Vegi's Estrader usat com atropònim al *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* n.º 96, 286 i 341.

(22) Vegi's Giró Romeu, Pedro: *Identificación de algunas vías romanas del Penedès a l.ª Asambleo Intercomarcal del Penedès y Conca d'Odena*, Martorell (Bas) 1950, pàgs. 110-127.

(23) Antoni Margarit: *Vers la veritat de la Via Augusta*, a «Tothom» 582, Vilafranca del Penedès 1980, p. 8 s.

(24) Vegi's l'article 3 d'aquesta sèrie.

(25) Em costa no participar en el joc d'endevinalles en què ha participat tanta gent: ¿no serà Antistiana La Múnia, i Lleger, prop de Sant Jaume dels Domenys, Stabulo Novo? Les distàncies són les adequades.

(26) Vegi's l'article 11 d'aquesta sèrie.

(27) Sembla segur que boada té el sentit de volta arquitectònica (Joan Coromines: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona [Curial/Caixa] 1981, p. 308 ss.), però aquest significat, documentat amb molts textos no té cap sentit en camps i àmbits rurals, per això el mateix Coromines (lloc citat, p. 311, nota 8) accepta també el significat de mesura agrària. En tal cas seria gairebé sinònim de parellada, que és el tros de terra que llaura una parella de bous en un dia, per tant una mesura agrària però també per extensió un camp de conreu.

(28) Vegi's Boada al volum 2 del *Diccionari català-valencià-balear*.

(29) El coplà Jaume Caresmar en el volum I, tom 1, any 902 i el reproduïu «Scriinium», revista de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, fascicle VIII-X, gener-desembre del 1953, pàg. 14. Com es pot veure, Caresmar li atribueix la data de 902, però això no té sentit històricament tal com admet

el mateix Caresmar. Penso que l'error rau en el fet de creure que l'any 3 del rei Carles és el tercer de Carles el Ximble, quan segurament ha de ser el tercer de Carles I de Lorena, rei usurpador de França en 978. Carles I sí que tenia un germà dit Lotari, que fou el que ell destronà, i fou posterior al comte Sunyer, esmentat en el document. Que el pare Caresmar no ho advertís es degué probablement al fet que aquest regnat no es considera en general vàlid, però res no impedeix que l'autor del document per desinformació o per interessos polítics, pensés de manera diferent i l'utilitzés per a la seva datació.

(30) «Affrontabat in termino S. Martini et in castro Olerdulae et in ipsa Lachuna et ibat per torrentem Valloboni».

(31) Apareix a 6 dels documents del *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* (vegi's el *Volum IV, Índexs*, Madrid [Min. de Cultura] 1981) i a 2 de Federico Udina Martorell, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, Barcelona (CSIC) 1951 (vegi's l'índex).

(32) Vegi's nota 28.

(33) Federico Udina Martorell: *El «Llibre blanch» de Santes Creus*, Barcelona (CSIC) 1947, n.º 8.

(34) Tots dos es refereixen a vendes del terme de Castellví. La primera en 980/981 feta per Chalabugus i Gauze-mirus a Sendrenus, i la segona en 1023 per Berenguer Ramon I a Guillem Amat.

(35) Els exemples que dona el diccionari Alcover de textos amb el mot tortuós són escassos, el més antic en el segle xv de l'*Spill*. S'hi pot trobar també la forma vulgar tortugada amb el sentit de torcera, revolt, i també diversos exemples mostren que el pas de Tort- a Tart- és força fàcil i corrent.

(36) Vegi's Esteve Cruaïes i Oliver: *Esglésies romàniques del Penedès*, Vilafranca (Museu de Vilafranca) 1980, p. 88.

(37) Actualment reformada i plena de guix, sembla ser una edificació del segle XII (Salvador Llorach i Santís: *El Penedès durant el període romànic*, S. Sadurní d'A. Llopart) 1983, p. 197 s.; vegi's E. Cruaïes o. c. p. 87), però la cella o església de Sant Esteve i el seu alou foren des del començament propietat de Sant Cugat (*Cartulari de S. Cugat del Vallès* [= CSCV] n.º 173, 382, 412, 486) i en el seu interior es va trobar una ara d'altar on entre altres signatures hi ha la de «Donadeus abba», abat de Sant Cugat de 904 a 917 («Quaderns d'Estudis Medievals» 2, Barcelona [Artestudi edicions] nov. 1980, p. 126 s.). Per tant l'església és dels primers decenniis del segle x.

(38) El terme en 977 era del comte Borrell, que el va vendre a Unifred (CSCV n.º 126), i sempre se l'anomena terme de Sant Esteve (CSCV n.º 126, 173, 382, 412, 486).

(39) CSCV n.º 464 any 1017, 544 any 1037, 641 any 1065, 893 any 1128, 973 any 1147, etc.

Amb el suport de

CAIXA DE PENSIONS

"laCaixa"